

למי 'נשבר לעבוד' ולמה: תעסוקה באשקלון

גדעון מ' קרסל

מזווית של מחקר שימושי

חיבור זה דן בממצאי מחקר שימושי שנערך באשקלון, בהשתתפותי. התבקשתי לאתר דרכים לשיפור תנאי החיים בעיר, בפרט בשכונותיה הדרומיות, שהוגדרו כאזור מצוקה ונועדו לטיפול במסגרת 'שיקום שכונות'. גוף ממשלתי הועיד את קהילת יהודי בריטניה לאמץ שיקום שכונות באשקלון. אנשי הקשר ליהודי בריטניה הקימו למטרה זו צוות שבו נטלתי חלק יחד עם כלכלן, שני מהנדסים, שני מתכנני ערים, פדגוג ושני עובדים סוציאליים. החילותי במחקר בקיץ 1979 וסיימתי אותו בסתיו 1980.¹ שבתי לבדיקה חוזרת ולביקורת נתונים בקיץ 1981 ובקיץ 1982. הואיל ואותה שעה בוצעו כבר פעולות שיקום בעיר ללא תכנית מוסכמת או הנחיה של הגוף המתכנן,² חשנו עצמנו חופשיים לאסוף נתונים מועילים, כל אחד כהבנתו. בשלב ראשון בחרתי לברר את מצב התעסוקה בעיר, את היצע מקומות העבודה ואת המוטיבציה לביצוע העבודות, מתוך הבנה שגישה שאפתנית לעבודה עשויה לאפשר התקדמות חומרית ופתרון בעיות מצוקה.

מה שהזדקר לעיני כבר מתחילה ועורר תמיהה היה שמצד אחד היה שיעור ההשתתפות של כוח העבודה בעיר נמוך מן הממוצע הארצי ושררה בה 'אבטלה כרונית', ומצד שני שרר בה מחסור חריף בכוח אדם, ולכן קלטו מקומות העבודה בעיר עובדי חוץ רבים.

אני חוזר ובוחר עתה את הנתונים בנושא זה, לשם ניתוח חוזר ולשם השוואה בינם לבין מה שמצאתי מאז, כגון הנכונות להיענות להיצע תעסוקה בפניות אחרות של החברה הישראלית, במרוצת שנות השמונים. הבחינה החוזרת ערוכה להציע פירוש סוציולוגי לתהליך היסטורי ממושך, המביא לשינוי בתפיסת העבודה ובערכה לחברה ולפרט בישראל.

1. דו"ח מסכם וכותרתו שיקום ערי פיתוח: מניפסטציה של גורמים סוביאקטיביים, הוגש לוועדה בראשית 1981.
2. שאלתי את ראש העיר ובכירי פקידי העירייה מה הוא לגביהם סדר העדיפויות לשיקום, והתשובות התפלגו בין חידוש (כיסוי טיח) חזיתות המבנים בשכונות העיר הוותיקות (בתים שהיו בני 18-24 שנה), רכישת מכשור לכיתות בתי-ספר, העמקת החינוך, הקמת מועדונים לנוער ולקשישים וכו'. היינו, לא מצאתי תכנית מתאר או חזות כוללת לפיתוח העיר בטווח זמן כלשהו.

במבט ראשון לא נמצא לי הסבר לשונות של נתוני התעסוקה באשקלון ביחס לנתונים שנרשמו במקומות אחרים בארץ באותן שנים. הספרות הסוציולוגית המלווה את 'פרויקט שיקום השכונות' מראשיתו ועד היום ממוקדת בנושאי הדיור ומרכיבי איכות החיים בשיכונים, ולא נוגעת כמעט בנושאי התעסוקה של תושביהם (ראה שפירו 1988; כרמון 1989). העדפה זו נראתה לי מוטעית וכדי להדגים זאת, בכוונה להוסיף פן חסר לניתוח הסוציולוגי, פניתי לעבודת-שדה אנתרופולוגית. ניגשתי לאיסוף נתונים בתחום שהוזנה, בכוונה לבחון את חשיבותם ושייכותם לפרדוקס שהצטייר כבר מראשית הדרך: הכיצד זה ערי פיתוח שאך זה הוקמו זקוקות לשיקום?

קבעתי להיפגש עם עובדים ומובטלים, עם מציעי עבודה, עם עובדי מוסדות (במיוחד העירייה ושירות התעסוקה), עם עוסקים במסחר ועם אחרים. בשלב שני ביקשתי לעבד ולנתח את הנתונים שאספתי ואז להצליב עם נתונים המוצעים בספרות המקצועית הנוגעת לעבודה ולסוציולוגיה של עובדים ושל התפתחותם המקצועית.

פקדתי את לשכת העבודה העירונית מדי שבוע, ממארס ועד אוגוסט 1980. שוחחתי עם פקידי הלשכה ועם המובטלים, הקלטתי חילופי דברים שהיו ביניהם. דגמתי 76 (15%) מתוך 507 מִבְקָשׁוֹת וּמִבְקָשֵׁי עבודה אשר פקדו את המקום, שענו לשאלותי: היכן ומתי עבדו לאחרונה, כמה השתכרו ואילו יעדים הם עדיפים כמקומות עבודה בטווח השנים הארוך. מכאן פניתי לריכוז נתונים במקומות עבודה. ליקוט נתוני השכר של עובדי המפעלים היה פשוט – אתה נכנס למשרדים, מציג את עצמך³ ושואל אודות המרכיבים הגלובאליים, ללא פירוט אישי, של מרכיבי השכר לקבוצות העובדים לדרגותיהם. בדרך-כלל אתה נענה ומקבל את מבוקשך. ליקוט נתוני השכר של עובדי המשרדים השירותיים, לעומת זאת, היה בעייתי. שם, לאחר שהצגת את עצמך, ביקשו הפניה מטעם הממונים עליך. אך גם כשחזרת מצויד במכתבים לא התפוגגו החשש וחוסר הרצון למסור מידע על מצבת העובדים ועל דרגות השכר.⁴ הואיל ונזהרו מפני ולא הראוני דו"חות שביקשתי, נאלצתי להסתמך על ראיונות עם עובדי השירות. הפנייה הישירה, על הבסיס האישי, מצריכה התחשבות ברגישויות שונות לא תמיד מניבה פרי. היו שניאותו להציג את תלושי משכורתם, אך

3. כאנשי אוניברסיטה ראו בי ובעוזרתי מעוניינים בצדדים העיוניים-פרקטיים ולכן בלתי-אינטרסנטיים להזיק, וכנציגי מנגנון 'שיקום השכונות' בעיר ראונו חלק מ'כוחותינו'.

4. ההסברים לסגירות של 'המוסדות השירותיים' הם לדעתנו: 1. 'עובדי הציבור' הם חלק ממנגנונים ארציים, משמע תלויים ב'מפעילים ראשיים' בירושלים או בתל-אביב; 2. בהבדל מהמפעלים, דירוג השכר מוכתב מגבוה, ללא התחשבות מרובה בצרכים ובכוחות שוק העבודה. הואיל והשוואת רשימות עובדים למשימותיהם מאפשרת בדיקה אריתמטית של יעילות, או לחלופין, חשיפת 'אפיונים פרקנסוניים', עולה הנטייה להצניעם; 3. מדרגות השכר מושפעות משיוך (נפוטיזם, עדתיות, חברות במפלגות וכו') ולא דווקא ממיומנות מקצועית או מאיכות העבודה, כפי שמקובל במפעלים, לכן פחות נוח לדבר ולהודות בדבר.

הסתייגו כששאלתי אודות מכסות ומטלות בעבודה. לעומת הרגישות של נושא השכר והיותו ולא תמיד נגיש בדרך הראיון, אין כדרך הראיון להתוודע למגמות האישיות של העובד ולראייתו את תפקידו ומקומו בעבודה, בהווה ובעתיד. אין ערוך לנתונים המושגים בדרך זו כי אין רישום של נתונים כאלה בפרסומים של שירות התעסוקה או של כל משרד ממשלתי שפעולותיו באות לידי ביטוי בפרסומי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.⁵

בשלב אחרון בדקתי גם את המסחר כמקור פרנסה. על מצבות עובדים בבתי המסחר הגדולים כמו 'המשביר', תנובה והשק"ם וכן על 'החנויות היפות' ברחובות המרכזיים מצאתי רישום מפורט ועדכני למדי, בהשוואה לנעשה בשוק אזור מגדל. סניפי רשתות השיווק הארציות (המופעלים מבחוץ), על-כן, הצריכו פחות שימת לב. תיוניות העסקים הקטנים עניינה אותי במיוחד, בהיותה משקפת כוחות בלתי-מאורגנים הנובעים מתוככי אוכלוסי העיר ואזורה הכפרי, ולא מצד מרכזי השלטון; מלמטה, לא מלמעלה. תשומת לב מיוחדת הקדשתי לשוק מגדל.⁶ על-סמך משאל מוקדם בין תושבים ובחנויות המזון והירקות, מצאתי שהפעילות המוגברת בשוק היא בימי שני וחמישי, ובעיקר חמישי. בעזרת שני סוקרים פקדנו אפוא את פעילות השוק בימים מסויימים אלה בין מאי לספטמבר 1980. במבוך השוק פקדנו 586 חנויות (מתוך כ-800), רובן מקורות ופעילות גם בימים רגילים. בימי שני גדל מספר העסקים בכמאה ובימי ה' בכ-250 עסקים נוספים. ביקשנו רשימות של עסקים או של תושבים המוצאים פרנסה ממסחר, ובעירייה לא הסכימו לתת. בלשכת העבודה הגיעו לחישוב גם של כ-2,000 איש השולחים ידם במסחר באופן מלא או חלקי. עם הפניה מהלשכה שבנו לגזברות העירייה בשאלה על משלמי מס עסקים, וקיבלנו רשימה שבה מוזגו עסקי מסחר, סדנאות מלאכה, מסעדות, בתי קפה וכו'. מיינו את המעניינים מבחינתנו, תוך לימוד שמות האזורים ובדיקה בכל מקום. כמו-כן בדקנו את מעט בעלי המלאכה בשוק (כ-15 במספר).

הבסיס לתעסוקה עד 1979

אשקלון הוקמה עם סיום מלחמת העצמאות ואוכלסה בעולים חדשים, בעיקר מיוצאי צפון אפריקה, ששררה אצלם, כמו בין יהודי מזרח אירופה בשעתו, מסורת של עיסוק במסחר קמעוני. העיר זכתה לסיווג של אזור פיתוח א', כדי לעודד הקמת מפעלים בעיר ולהמציא לתושבים תעסוקה במפעלי ייצור. 'מסע תיעוש ערי הפיתוח' הוחל בראשית שנות השישים (תחת שרביטם של אשכול וספיר) ובמשך 15-20 שנים פעלו בעיר

5. ראה: שנתון סטטיסטי לישראל, 31 (1980), עמ' 340.

6. יצאנו מלב המבוך במעגלים המוליכים חוצה, דרך רחוב הגדוד העברי ורחוב צה"ל עד רחוב צה"ל. מבני הקבע של הבזאר מאוכלסים בצפיפות וככל שמתרחקים מהם, בסמטאות מגדל הערבית, הפעילות דלילה יותר. פעילות 'יום השוק' מתרכזת ברחבה שמצפון למבני הבזאר ונפרשת לסמטאות הערביות, החרבות למחצה, שבצדדים. המבנים המרכזיים מקורים וקווי תכנונם מערבי. אף על פי כן, אופן תחזוקתם ואופי הפעילות המסחרית המתנהלת בהם, ככל שמרחיקים מהמרכז, משווים לאתר חזות מזרחית.

'מפעלים מאושרים' עם מענקים והלוואות נוחות ופטורים ממסים. 'מסע תיעוש ערי הפיתוח' תאם את גישת 'המהפכה הציונית', שאחת ממטרותיה היא עידוד היהודים לעבור מעיסוק בתיווך ובמסחר לעיסוק בייצור חקלאי או תעשייתי, וכן הוא תאם גם את מדיניות פיזור האוכלוסייה, כאשר עד מלחמת ששת הימים אשקלון היתה סמוכה מאוד לגבול. צעירי אשקלון נענו במידה רבה לתביעות 'המהפכה הציונית' בכך שלא מעטים מהם המשיכו לשרת בצה"ל (בשירותי רכב ובאפסנאות) גם לאחר שירות החובה, וכן שהכשירו עצמם לעבודה בתעשייה, בעיקר במפעלי מתכת שסיפקו את תוצרתם, במידה רבה, למערכת הביטחון. לאחר 1972 קוצרה הדרך היוצאת מהעיר לגוש דן, ומי שלא מצא בעיר עבודה בענף שהיה לרוחו יכול היה להגיע בנקל מדי בוקר לעבודה באזור המרכז ולחזור עם ערב למגוריו באשקלון.

לאחר מלחמת ששת הימים פחתו הפיגועים מרצועת עזה ולתושבי אשקלון נוספו מקורות עבודה בממשל הישראלי שברצועת עזה הסמוכה. ועם כל אלה, ב-1972, מקץ חמש שנים של תעסוקה מלאה עם היצע גדול ומגוון של מקומות עבודה פנויים לבחירה לכל אדם, נמצא שיעור ההשתתפות בכוח העבודה באשקלון וסביבותיה נמוך מן הממוצע הארצי.⁷

בהתחשב בנתונים שהוזכרו, הוצאה אשקלון ב-1975 מרשימת 'ערים באזורי פיתוח סוג א''. מאז ייחסו חוגי העירייה את 'האבטלה הכרונית' בעיר להיצע דל של עבודות מתאימות לרבים מאזרחי העיר.

סקר היסטורי קטן העלה שרווחיהם של סוחריו השוק נפלו ושוב עלו חליפות בשנים 1968-1972, באותן שנים האוכלוסייה היהודית נהרה לקניות ברצועת עזה או - בתקופות של אי-שקט שם - חזרה לקניות באשקלון.⁸ השנים הראשונות שאחר מלחמת יום הכיפורים היו יציבות, והרווחים היו יפים, אך הצטמקו בתוך שנה-שנתיים, נוכח פרץ של סוחרים חדשים. לכאורה גדל חוג המוכרים, המקומיים והזרים, ללא הצדקה מבחינת מספר הצרכנים ויכולת הקנייה שלהם. בסניף תנובה האזורי (הממוקם בעיבורי אשקלון) סיפרו על 'עשרות רבות של קליינטים חדשים, צעירים ומבוגרים, סוחרים ליום אחד, קונים אצלנו במחסנים (במחיר סיטונאי), ואז יום שלם מוכרים, ויתר השבוע אף אחד לא יודע מה עושים וממה חיים'. מתח רווחי הרוכלות ירד במעט לקראת סוף העשור, עם ירידת רמת החיים בישראל,⁹ אך לא עד כדי פסיחה על מצרכי יסוד (הפחות 'גמישים'), שעליהם עומד השוק הפתוח.

התפלגות המועסקים בעיר ב-1978 היתה כדלקמן: 30% עובדי תעשייה ומלאכה;

7. באשקלון עבדו 43.4% מכלל האוכלוסייה הבוגרת, בהשוואה ל-52% בממוצע הארצי. שיעור השתתפות הגברים היה 60.7% בהשוואה לשיעור ארצי ממוצע של 67.2% ושיעור הנשים היה 25.2% בהשוואה לשיעור ארצי ממוצע של 37.8%.
8. על-פי העדויות מחירי המצרכים בשוקי הרצועה היו ונשארו זולים בכ-25%-30% ממחירי השווקים הפתוחים בישראל, אך הסכנה של חבלות ופגיעות פורעים ציננו לתקופות מחשבות על רווחי 'מציאות'.
9. העיתונות מדווחת על ירידה ברמת החיים בארץ במרוצת שנת 1979, המוצאת ביטוי חריף בשווקים. ראה למשל ידיעות אחרונות, 26.6.1980.

50% עובדי שירותים (לרבות ענפי התיירות, המסחר, הפקידות העירונית והממלכתית, חיילים ואזרחים עובדי צה"ל וכו'); 5% עובדי מקצועות הבנייה; 7% עובדי חקלאות ו-8% בלתי ידועים.¹⁰

סקירת היצע מקורות הכנסה מ-1979 ואילך

נפתח בהצגת רמות השכר באשקלון באביב 1980. הנתונים הם בלירות. שער החליפין הממוצע ללירה באוגוסט 1979 היה 26.6 ל"י לדולר. באוגוסט 1980 היה השער 54.08 ל"י (או 5.408 שקלים) לדולר. באוקטובר 1980 הונהג השקל במקום הלירה. באוגוסט 1981 היה שער החליפין 12.478 שקלים לדולר. באוגוסט 1982 היה השער 26.93 שקלים לדולר. השכר החודשי הממוצע לשכיר בשירותי מנהל ממלכתיים הגיע ל-16,750 ל"י. בהשוואה לכך, השכר הממוצע לשכיר בשירותים העירוניים הגיע ל-12,320 ל"י לחודש. סכומים אלה גבוהים ביחס לשכר הממוצע לשכיר בחקלאות (7,500 ל"י לחודש), אך משתווים במקורב לשכר הממוצע של השכיר בתעשייה, שהיה אז 13,000 ל"י לחודש. יחסית לערי השדה יש באשקלון יותר עובדי שירותים, ויחסית לעיר הגדולה יש בה יותר עובדי חרושת. ההסבר לכך הוא שכבירת המחוז מעניקה אשקלון שירותים ליישובים שסביב לה. יתר על כן, היא מקום מגורים גם לעובדי שירותים לפעולה מחוץ לה, כמו אנשי מנהל וממשל ברצועת עזה. ההסבר לריכוז היחסי של העיסוק בחרושת טמון בתקופה הממושכת שבה נחשבה העיר אזור פיתוח א': בהיות התעסוקה מובנית על-ידי משרדי הממשלה, קיבלה אשקלון הטבות מוכוונות לעידוד יזמים לשם פתיחת מפעלים. הסבסוד הושפע מרצון מוצהר למשוך מפרנסים לזמות ולעבודה יצרנית תוך הפחתה מקשיי העבודה הפיסית. בהתאם לקו המנחה הציוני-סוציאליסטי ביקשו כך להקל על החיים בריחוק מהמרכז ולהעמיד את מבנה התעסוקה על יסוד בריא, היינו, כמיטב היכולת, על עבודה עברית.

מספר עובדי המוסדות גדול בכ-40% ממספר עובדי המפעלים, ובשים לב לכך שלא יכולנו להגיע למצבת העובדים בכל המוסדות, רובם 'שירותיים', הערכנו שיעור עובדי המוסדות גבוה אף יותר. שיעור זה גבוה יחסית לערים אחרות בגודלה של אשקלון, אם כי הוא נמוך משיעורם בתל-אביב.¹¹

בתחום השירותים, המעסיקים הראשונים הם העירייה, משרד החינוך ומשרד הבריאות. מערך העסקים העצמאיים, המתקיימים על שירות לקוחות על בסיס יחס דיאדי (diadic), קטן לאין ערוך ממספר השירותים העומדים על מערך טריאדי

10. השיעור מחושב לכלל האוכלוסיה שמעל לגיל 14. ראה דו"ח אליהו בורוכוב, עמ' 7, כן ראה תזכיר עיריית אשקלון 1979. השוואה לנתונים מקבילים בתל-אביב - ראה הערה 11.
11. ב-1984 התפלגו המועסקים בתל-אביב כדלקמן: 19.5% עובדי חרושת; 3.3% עובדי בנייה; 18% עובדי מסחר, לרבות עובדי שירותי אוכל והארחה; 7.2% עובדי תחבורה ושירותי תחבורה; 23.0% עובדי שירותים פיננסיים ועסקיים; 20.8% עובדי שירותים ציבוריים; 6.3% עובדי שירותים אישיים. ראה: עיריית תל-אביב-יפו, שנתון סטטיסטי, 29 (1989), עמ' 116.

(triadic), שמעורבים בו א. גוף ארגוני מעסיק, הפועל במרכזיה השלטון הארציים; ב. ציבור עוסקים מטעם גופי הארגון הארציים; ג. ציבור מטופלים, מתושבי המקום. ביקורת מגמות ההתפתחות במקומות העבודה בעיר, מקיץ 1980 עד קיץ 1982, הראתה כי מפעלים יצרניים נסגרו ועובדיהם פוטרו, ואילו שיעור הפיטורים בענפי השירותים היה זעום. ההסבר לכך פשוט לכאורה: צריכת מוצרי התעשייה היא מותרות, בעוד שירותים מסוג החינוך לילדים הם דבר שמוכנים לשלם עבורו ויהי מה. הסבר שני הוא שהמגזר היצרני הוא פרטי ברובו, ומיטלטל כתוצאה מהתנודה במשק ביתר קלות מאשר מגזר השירותים, המסובסד ברובו בידי הממשלה ומגלה יציבות רבה. הסבר שלישי הוא שמחויבות הממשלה לפקידים, למורים ולאנשי צבא גדולה ממחויבותה לתעשיינים ולעובדי החרושת. ברונות שירות המדינה, המבכר עובדים יהודים על ערבים, מגוננת על עובדיו מפני 'התחרות הפרועה'. לכן, הקיצוץ בסבסוד העבודה העברית במגזר היצרני לא הגיע לקיצוץ מקביל במגזר השירותים. והסבר רביעי: רצון הממשלה לקיים רמת חיים נאותה בערי השדה, לבל ינהרו תושביהן מאזורי ספר לאזור המרכז, מחייב אותה להגדיל את מספר התקנים המוקצים לשירות האוכלוסיה שם. כאשר גואה גל הפיטורים והאבטלה מתרחבת, גדל הצורך בשירותי רווחה, והמנגנון יוצא נשכר בתקנים נוספים.

השלטון המקומי, המממן הגדול של מערכות השירותים הממלכתיים והעירוניים, פועל ממניעים אנדמיים, ייחודיים לצרכיו, שאין להם קשר הכרחי וישיר לנדרש באמת במועצות המקומיות. פירוש עניין זה מצריך בירור במרכז השלטון המקומי - מה שיהווה חריגה ממסגרת המחקר האנתרופולוגי. במסגרת העירונית גרידא, מה שהיה טעון הסבר הוא מדוע נענים האזרחים להצטרף למנגנון העירוני ומצטופפים במשרדים הקטנים מהכילם? או, מדוע נוטים להסכין ולהסתפק במענקים סוציאליים, שהם קטנים ביחס לשכר הממוצע במקומות העבודה היצרנית, ולא מתעקשים לחפש עבודה ולו כהשלמה למענק?

בשלהי 1979 נרשמו בלשכת העבודה העירונית 3,800 עובדים שאינם תושבי המקום, כ-2,700 מהם ערבים - מרביתם מרצועת עזה והאחרים יהודים ממושבי האזור. לעומת זאת, מספר התושבים דורשי העבודה לחודשים ינואר-מאי 1979 הגיע ל-1,414. במאי 1981 נרשמו באשקלון 2,023 דורשי עבודה, ובאוגוסט 1982 הגיע מספר דורשי העבודה בלשכות נפת אשקלון ל-2,400. לכ-400 מאלה שולמו דמי אבטלה. בין המובטלים נרשמו 270 'סרבני עבודה', היינו אנשים שדחו כל עבודה שהוצעה להם. לעומת אלה, על-פי תחשיב לשכת העבודה גדל בהתמדה מספר המקומיים היוצאים לעבודה מחוץ לעיר, ובקיץ 1980 הוא הגיע ל-3,000, מהם כ-900 למפעלי קריית-גת ו-1,400 לאזורי המסחר והתעשייה של אזור המרכז.

קיצוץ תקציב הביטחון גרם לפיטורים של משרתים בצבא הקבע ושל כאלה שהועסקו כאזרחים עובדי צה"ל (רובם אנשי שירותי הרכב והאפסניה) בגילאים 21-34. כאנשי קבע השתכרו בממוצע 14,000 ל"י לחודש, והואיל וצה"ל שילם למשחרריו שלישי מהשכר הממוצע במשק (שהגיע אז, על-פי תחשיב, ל-21,000 ל"י לחודש), קיבלו כ-7,000 ל"י, היינו כמחצית שכרם הקודם, זאת למשך 150 יום מעת השחרור. מוקד מצוקת הפיטורין היה בחוג עובדי התעשייה, ולכן פניתי תחילה לברר מה שם.

להלן תמצית הדברים. חסות הממשלה למגזר היצרני התמתנה. מפעלי תעשייה שהורגלו להיעזר במשרדים הכלכליים כשהם נקלעים לקשיים, נקלעו עתה, בראשית שנות השמונים, זו פעם ראשונה, למצוקה שלא נמצא לה פתרון. מפעל כ'אמבין', למשל, יצרן רהיטים וחפצי ריהוט בניין מפיברגלס ופלסטיק שהעסיק 140 פועלים בסתיו 1979, נסגר באביב 1983.¹² לאחר שנים של גאות וניהול עבודה במשמרות צמצם המפעל את היקף הייצור – זאת כתוצאה מעצירת הבנייה ומהאינפלציה. הואיל והמחזור השנתי של 'אמבין' שהגיע סמוך לסגירה לכ-15 מיליון שקל נבע ב-90% מהמכירות בשוק המקומי, כשההזמנות פחתו – הוצאות התפעול גדלו. אותה שעה הלוואות משרד התמ"ת (האחרונה ב-1980 בסך של 600,000 שקל) ניתנו כבר 'בתנאים מסחריים טהורים',¹³ וכשל הכוח לעמוד בנטל החזר החובות. כפי שהספיד גזבר העירייה את מפעלי העיר הנסגרים: 'כשהיתה הממשלה תומכת, אז ראתה לנגד עיניה מכונות, פועלים, בנייה וייצור, ואילו לאחרונה הם [האוצר] מדברים במושגים של מניות, בנקים ובורסה ... ובחוק המסדיר רווחי כונסי נכסים'.

1,023 מתושבי אשקלון ב-1980 נרשמו כעובדי מתכת, וגובה שכרם החודשי (נמדד במארס) נע בין 6,500–50,000 (!) ל"י, כאשר הפרשי השכר (8:1) משקפים הבדלי מיומנות, ותק ותפקיד. עוד בפברואר מצאתי ביקוש כלשהו לעובדים, 40 ביקושים לפחות ב-24 מפעלי המתכת בעיר. במדגם חודש אוגוסט, מתוך 76 דורשי העבודה מנינו 18 עובדי מתכת, שפוטרו ממפעלים בעיר ובסביבותיה. הסיבה שניתנה לשינוי היתה שמשרד הביטחון, מזמין העבודה הגדול ממפעלי העיר, צמצם את הזמנותיו. שרדו אפוא בעלי המקצוע הטובים והסדנאות שהתבססו על עבודה המיועדת לשוק האזרחי. בהשוואה למפוטרי ענף המתכת, היה קל יותר למפוטרי ענפי הבד, העץ, הפלסטיק, הכימיקלים ושימורי המזון למצוא תעסוקה חלופית, לכן הם התדפקו פחות על דלתות לשכת התעסוקה. יתרונם – סברנו – נובע מכך שמיומנותם מאפשרת גמישות ופחות מקשה על הסבתם מענף לענף. בלשכה אישרו שיתרונם הוא בכך שאינם תלויים כל-כך במזמין העבודה האחד והגדול, משרד הביטחון. מפעלי המתכת, לא די שתלויים במזמין הישראלי (רק מעט מייצאים), הם גם תלויים באופן לא בריא בייצור הבטחוני, משמע, אינם מפתחים מוצרים לשוק האזרחי.

במקום שני (אם לא ראשון) – על-פי מספר העובדים – מוצאים את יוצרי חומרי הבנייה והבונים לסוגיהם, מרביתם מועסקי חברת העובדים. גם כאן היקף התעסוקה הושפע ממרכזים ארציים מעתירים, מרצון לסבסד קיום בכבוד לתושבי העיר הדרומית, למען יכו בה שורש, להצלחת פיזור האוכלוסייה. היינו, אין לדבר במערך תעסוקה הנובע מצורכי הבנייה במקום או בסביבה הקרובה, אלא מצרכים ארציים על-פי תכנית ארצית.

12. ראה הכתבה 'אמבין נסגר' מאת דוד אפל, מעריב, 20.3.1981. גודש ההטבות למשקיעים גרר אז ציניקנים לדבר ב'גל השלישי של ההתעשרות הקלה'.

13. אודות סינדרום 'האילוץ התקציבי הגמיש' (גיבוי ממלכתי למפעלים חשובים, בכל מחיר) והשפעותיו על 'ההתיישבות העובדת' השווה מ' שורץ 1992. באתר עניין, בארצות הסוציאליסטיות לשעבר ראה: Kornai 1990, pp. 20–46

עליית מחירי הדלק והחלפים ב-1979 הפחיתה את היצע העבודה למקצועות שירות הרכב. סקר אזורי התעשייה גילה מוסכים סגורים או נסגרים מחוסר לקוחות. עסקים קטנים נפגעו ראשונים. פחחי וצבעי רכב חשו במיתון לפני המכונאי והחשמלאי, וכפי שהסבירו, 'כשריק בכיס, על הקוסמטיקה מוותרים לפני שמוותרים על שירותי המכונאות'. בעלי הרכבים מצאו דרכם למוסכים ברצועה, שבהם בוצעו עבודות בפחות מיומנות ולעיתים בפחות אמינות, אך בכ-40% זול יותר מאשר במוסכי אשקלון. במוסכי אשקלון התמודדו עם תנאי תחרות זו בהזלת השירות, על-ידי שכירת עובדים מה'רצועה' שהסכינו עם משכורת צנועה בהשוואה לאשר נדרש על-ידי ועבור העובד העברי.¹⁴ בתחנות הסיכה חשו במיתון, והסבירו: 'כנראה שהיום מזניחים טיפולים, או שעוברים לנסוע באגד'. רק היקף הפעילות במוסכי אגד נותר בעינו; 231 מתוך 280 התושבים שהיו רשומים כמועסקים בענף 'שירותי רכב' עבדו במוסכי הקואופרטיב הגדול. ניכר היה שכ'עיר שדה' אשר רמת חיי תושביה נמוכה יחסית, הסדנאות הקטנות שבה, התלויות בצרכן המקומי, תלויות על בלימה. מצבת עובדי מוסך אגד שנוהלו וסובסדו בידי המרכז הארצי בתל-אביב נותרה בעינה, בלי להביא בחשבון את שיעור המשתמשים בתחבורה הציבורית.

בתי האריזה והתעשיות לעיבוד התוצרת החקלאית, הממוקמים בעיבורי העיר, הציעו תעסוקה לתושבים. בשנת 1980 הגיע קוטף נרפה (שלא השלים גם נורמה אחת) ל-380 לירות ליום. קוטפים נמרצים, שהשלימו יותר מנורמה, הגיעו עד ל-800-900 לירות ליום, בעוד שמענק האבטלה הסתכם ב-250 לירות ליום.

עונתיות העבודות החקלאיות בסביבות אשקלון השפיעה על תנועה צנועה בהיצע העבודה. קבוצה קטנה מבין המועסקים, המורכבת בעיקר מחסרי מיומנות מקצועית, הושפעה מכך ונזקקה לדמי אבטלה כדי להתקיים בתקופות השפל בענף. בשנת 1980 היוו דמי האבטלה 50%-70% משכר הנטו החודשי הממוצע. למרות זאת, הם היו יעד מבוקש לציבור לא קטן, בפרט מקרב צעירי העיר, תושבי שכונותיה הדרומיות,¹⁵ משוחררי צה"ל.

מכיוון שתמיכת הממשלה ביזם המקומי לשם הקמת מפעל היתה מצומצמת, העסק העצמאי מסוג בית המלאכה, המעסיק חמישה עד עשרה עובדים, לא התבלט כחשוב במפת התעסוקה העירונית. חשוב ממנו ושכיח הרבה יותר היה העסק המסחרי הקטן. קטן יחסית היה מספר בעלי המלאכה לתיקון ולהתקנה של ריהוט, ביגוד, הנעלה וכו' - בין 12-15 סך הכל.

לפי המפקד שערכנו, מעט פחות מ-700 מכלל 920 העסקים (75%) הופעלו בידי עולים יוצאי ארצות המזרח ו/או בניהם. קבוצה נוספת היוו גרווינים ובוכרים בני העליות החדשות, שאותם מצאנו סוחרים בחפצים משומשים ('אלטע זאכען'). מספרם

14. הכוונה לתשלומים הנלווים מעין מס מעסיקים ושאר הטבות סוציאליות לעובדים שגבו השלטונות.

15. תושבי שכונות העיר הצפונית, 'אפרידר' ו'ברנע', מעורבים - אשכנזים ויוצאי ארצות ערב. תושבי השכונות הדרומיות 'שמשון ישן' ו'שמשון חדש', שיכון דרומי ורמת אשכול, היו ברובם יוצאי ארצות ערב, בעיקר מרוקו.

הכולל היה 48 (כ־5% מהעסקים). עסקי אשכנזים היו כ־30% (3%). בין חנויות הקבע בבזאר ובסביבתו מנינו 21 שנוהלו בידי ערבים, כולם מרצועת עזה, על־פי רוב על יסוד שכירות. חמישה גיהלו חנות בשותפות עם בעלים יהודי. ביום השוק, ברחבה ובסימטאות הגיע מספר הרוכלים הערבים מהרצועה ומהגדה לכ־190, משמע כ־20% מכלל העסקים.

יחד עם פקידי עירייה הערכנו את כלל העסקים המסחריים שבעיר, ממוסדים ובלתי רשומים, בכ־800; את מספר העוסקים בהם בכ־2,400, ומכאן, שמספר התושבים שקיומם תלוי (או נתמך בחלקו) בענפי המסחר מוערך בכ־6,000¹⁶ שהיוו כ־10% מכלל האוכלוסיה באותם ימים, שיעור גבוה לכל הדעות. גם בהתחשב באוכלוסיית הסביבה העושה קניות באשקלון, ברור היה שאין ביכולתה להשאיר הכנסה של כבוד למוכרים כה רבים. פקחי עירייה בשוק הסבירו: 'בסטה פה זה לא מה שחושבים רק לפרנסה. יש פושעים שבאים למכור רכוש גנוב, ויש שבאים לך לשבת פה בשביל אליבי למס הכנסה, 'להלבין' הכנסות לא כשרות שמגרדים במקומות אחרים'. פקחים אחדים גרסו שלגבי חלק מהמוכרים עצם הישיבה בשוק, שזה הרגל שהביאו מחוץ־לארץ, היא כמו סם. 'יש פה כאלה שישלמו לך מס עסקים [לעירייה] רק בשביל לשבת פה את היום בשבוע, יעני כאילו מוכרים משהו'. הביטוח הלאומי, מצאנו, תומך, בצורה זו או אחרת, בכל 'השוליים'; המוכרים ועוזרי המוכרים הקטנים בשוק.

בהבנה שעסקי המסחר בולעים כוחות עבודה רבים מהנדרש, מצבת הרוכלים בשוק מביאה ראיה לאבטלה הסמויה בעיר. השוק סלחני לאבטלה סמויה (בהשוואה למשק היצרני), והריהו השתקפות של: 1. צמצום התעסוקה בענפי הייצור, התלויים ברובם בחסדם של משרדי הממשלה וחברת העובדים (ההסתדרות), שנקלעו למשבר כלכלי חריף ופתחו שערים לעובדים מהשטחים, ששכרם יחסית זול; 2. רוויה והקפאת משרות בשירות הציבורי, שאף שמכסה על אבטלה סמויה, הפעם לא היה מסוגל להתרחב יותר; 3. העדר מרווח ליזמות פרטית ומוטיבציה ירודה בעבודה הפרודוקטיבית, כשמצד אחד היא מבוססת על יחסים תלותיים, ומצד שני אין שוק מקומי למוצריה; 4. מערך הטבות סעד והטבות אחרות המונעות ממשפחות להגיע לפת לחם. מערך זה מאפשר רוכלות כפרנסה 'משלימה' וכאפיק לפעילות כלכלית בלתי־מוצהרת לצורך תשלום מס; 5. כוחות אינרטיים במבנה התעסוקה של היהודים יוצאי ארצות ערב - במסחר קמעוני בדרך־כלל - המתבטאים בכך שמצד אחד הם אינם מוצאים תעסוקה הולמת במסגרות 'המהפכה הציונית', ומצד שני המציאות הכלכלית שבה חיים הולכת ומתדמה לאשר הכירו בגולה. חותם הפרנסות שהיו אפשריות ומותרות להם כ'אהל

16. במרכזים מסחריים גדולים כמו השק"ם ו'המשביר' מנו העובדים עשרות רבות. חנויות קטנות יותר מצאנו בתפעול בעלים אחד או שניים, ושניים-שלושה עוזרים, או איש ואשתו, וכו'. בשוק הפתוח, בימים טובים, גם דוכנים קטנים לעשרות - יושב אדם ליד כמה ארגוני תוצרת או תולה על שכמו חפצי ביגוד, אז עובר במבוכים ומצהיר על מרכולתו. חישבנו אפוא ממוצע של שלושה עובדים לעסק. את מספר בני המשפחות התלויים במפרנס חישבנו כשלושה.

למי 'נשבר לעבוד' ולמה

אל-דממה¹⁷ היטשטש באקלים של עבודה עברית, אך באקלים של עבודה ערבית הוא צף ועולה.

עליית מחיר הדלק ב-1979 קיזזה מכדאיות הקניות ברצועת עזה, וכך השיבה לשוק אשקלון לקוחות משכבר שזנחוהו. ברם, אליה וקוץ בה, משיכת השוק למוכרים גברה אף היא. סוחרי הרצועה, שאיבדו קליאנטל יהודי, הפכו לרוכלים נוסעים, וכך רדפו אחר הלקוחות, אחרי פת הלחם, לשוקי ישראל. בה בשעה, תושבי העיר ומושבי הסביבה, שנפגעו מגל הפיטורים ואיבדו את משרותיהם, התקינו לעצמם דוכנים, כרכרות וסככות מתפרקות, ונקלטו אף הם כמוכרים בשוק.

תעסוקת נשים

לפני 1979 היו נשי אשקלון כוח העבודה העיקרי בענף התיירות בעיר. הענף כלל חמישה בתי מלון, שני בתי הארחה, כפר הנופש, שנוהל בשותפות עם המועדון היס-תיכוני (הצרפתי), שירותי החוף, גן העתיקות ושירותי הפארק. יש להוסיף על אלה כתריסר מסעדות ודוכני ממכר מזכרות וכו'. קיבולת המשרות, בעונות טובות, הוערכה בלשכה בכ-160-180. בקיץ 1980 הגיע שכר חדרנית במלונות אשקלון ל-8,000-9,000 ל"י לחודש. רוב הנשים עזבו את העבודה בתיירות מסיבות שיוסברו בהמשך.

בתעשייה התמעטה עבודת הנשים. 'בעבר', הסבירו, 'היתה דרישה רבה של נשים לעבודות מקצועיות למחצה בתעשייה, אבל כיום זאת ממש בעיה'. בדיקה ראשונית העלתה שיש מעט עבודות המיוחדות לנשים, ושכרן נחות ביחס לזה של עבודות שמבצעים גברים; אף על פי כן, מה שניתן לביצוע בידי שני המינים נמסר על-פי רוב לגברים, מבחינת הלשכה - בטענה שהם מפרנסים עיקריים, ומבחינת המעסיק - בטענה שהגברים מתמידים יותר בעבודה. שכר מלחימה ב'אלתא' - מתכת-אלקטרוניקה (באשדוד), הגיע ל-11,000-13,000 ל"י לחודש. השכר ההתחלתי לעובדת טקסטיל היה אז 280 ל"י ליום, לתופרת מיומנת שילמו (ב'פולגת') 335 ל"י (או 8,400 ל"י לחודש). ללבורנטית בבית החולים 'ברזילי', כמו-גם למורה בבית ספר יסודי, שילמו 13,000-15,000 ל"י לחודש, ולפקידה במלון עד 450 ל"י ליום (11,300 ל"י לחודש). 'בכלל לא רע' קבעו בלשכה, 'אפילו שבתל-אביב מקבלים עבור עבודה זהה 25,000-35,000 ל"י'.

17. 'אהל אל-דממה' או 'אהל אל-כתאב', 'אנשי הספר' או 'בני דתות החסות' - כינוי לנוצרים וליהודים בחברה הערבית מוסלמית, מעמד שהקנה להם את חסות השלטון עם חותם השפלה של מי שזקוקים לחסות, ובתמורה למיטוי כבד במיוחד. לדיון מורחב במעמד זה ובהשלכות המשפטיות-חברתיות-כלכליות שנבעו ממנו, ראה: N.A. Stillman 1979

יחס מבקשי העבודה להיצע העבודה

משוחררי צה"ל ומפוטרי מערכת הביטחון

קבוצה גדולה במיוחד (32 איש) היא זו של משוחררי צה"ל, שקיבלו כ-7,000 ל"י, היינו כמחצית שכרם הקודם, זאת למשך 150 יום מעת השחרור. בתגובה לשידול פקידי הלשכה 'לארגן לעצמם מקור הכנסה חדש', שכיחה היתה התשובה: 'קודם לנות, אחר-כך לחשוב טוב'. המיומנות המקצועית שרכשו לפני הגיוס ובמהלך השירות הצבאי היתה בסיס לכבודם העצמי, ולכן היא היוותה גם את המקור לעכבות שהקשו על סידורם מחדש, ולו גם באותו ענף התמחות עצמו. התברר שעבודה בתעשייה הבטחונית, למשל, הולידה הייררכיה מגובשת של תת-מיומנויות במקצוע ומדדים ברורים להישג ולגאווה מקצועית, המושפעת מיוקרת הנושא הבטחוני, מטיב המוצר שבו עוסקים, כמו גם מהסודיות הכרוכה בייצורו. על כן, הסביר מנהל מפעל בטחוני, 'הצורך לעקור ממקום עבודה כ"עשות"¹⁸ כואב משהו כמו שחרור מצה"ל ... אנשים המוכנים לכל עבודה מלוכלכת - אם היא נדרשת במפעל - למען בטחון המדינה, נעשים בררניים כשמדובר באותה עבודה לכל מטרה אחרת'.

מדרג השכר במפעלים גבוה יחסית, והעילית המנהלת, המגיעה ברובה מערי גוש דן, הקנתה תחושה של מסגרת מחייבת ודרבון להישגיות.

ייצור 'צעצועי שלום' יוקרתי פחות מייצור 'צעצועי מלחמה', ובשעה שהמוטיבציה לעבודה אינה נשפטת בעיקר לפי גובה השכר (כצפוי באקלים של קפיטליזם חסר פניות), הטעם החברתי-ערכי שבעשייה קובע הרבה. נסיונות להפנות משוחררי צה"ל ומפוטרי התעשיות הבטחוניות לעבודה מחוץ לעיר או להסבה מקצועית שתקל עליהם במציאת עבודה באשקלון נתקלו בסירוב. הם היו בררניים, תובעניים, ובטוחים בזכותם להמשיך וליהנות מחסות פטרונית של המדינה ומוסדותיה, וסירבו בעקשנות להשתבץ לעבודה בחברה של עובדים מהשטחים.

הביקוש להמשך השירות הצבאי ולעבודה במחנות הצבא ובתעשיות הבטחוניות - שהיו חסומות בפני עובדים מהשטחים המוחזקים - היה גבוה במיוחד בין הצעירים; אך הואיל ותקציב הביטחון קוצץ והיצע העבודה קטן, חיפוש העבודה התמקד יותר בענפים שבהם נמנע היצף של זרים, אם משום שנדרשה מיומנות מקצועית גבוהה, או משום שתנאי הקבלה החמירו יותר עם שיוך הפונים, כמו בשירות המדינה ובעירייה - ששם העדיפו יהודים על ערבים. הצעירים יוצאי ארצות האסלאם גילו במיוחד התנגדות לעבוד בצוותא עם ערבים.

להלן דוגמה: צעיר (בן 24, סיים קורס ליטוש יהלומים בן ארבעה חודשים טרם גיוסו, שירת בצבא שלוש שנים ועבד כאזרח עובד צה"ל במשך שנה וחצי) קורע הפניה לעבוד במפעל הטקסטיל 'פולגת' (בקרית-גת, עיר שכנה לאשקלון), זוקר סנטר מול הפקיד מעברו השני של האשנב, מאיים להפעיל כוח, וצועק:

- 'תן ליטוש יהלומים או [דמי] אבטלה!'

18. מפעל מתכת מקומי גדול, המייצר רכיבי נשק.

למי 'נשבר לעבוד' ולמה

הפקיד: 'שם [פולגת] מפעל עם 2,000 עובדים, לכולם זה יאה ולך לא?! אינך בעל מקצוע, לא מכונאי, לא טייס, לא מורה, ולא רוצה ללמוד מקצוע, ומה אעשה אתך?'

הצעיר: 'אני מלטש יהלומים!... שם [בפולגת] עובדים משמרות, אין לי עיניים למשמרת לילה, כבר ניסיתי וזה לא בשבילי!'
הפקיד (בחצי תפנית אלי): 'מה זה, ליטוש יהלומים יותר אריסטוקרטי? ולא מאמץ את העיניים? לפני ארבעה-חמישה חודשים חיפשנו מועמדים לקורס ליטוש ולא רצו ללכת. כרגע המלטשות לא מבקשות עובדים, ומה אעשה לך?'
- 'תן דמי אבטלה!'

עובדי ענפי מתכת

קבוצה שנייה שפיתחה סרבנות להצעות עבודה מנימוקי 'כישורים מיוחדים' או 'כישורי יתר' היתה זו של עובדי ענפי המתכת. במדגם חודש אוגוסט, מתוך 76 דורשי העבודה מנינו 18 עובדי מתכת, שפוטר ממופעלים בעיר ובסביבותיה. הסיבה שניתנה לשינוי היתה ששרד הביטחון, מזמין העבודה הגדול ממפעלי העיר, צמצם את הזמנותיו. נציג אחד המפעלים הגדולים ניסח זאת כך: 'כל זמן ששרד הביטחון הזמין והזמין, אז כל הארץ היתה מלאה מוכשרים... רק עכשיו [כשהשרד מצמצם הזמנות] ניתנת ההזדמנות לראות מי באמת מוכשר'. שרדו אפוא בעלי המקצוע הטובים והסדנאות שהתבססו על עבודות השוק האזרחי. הכשרת עובדי מתכת לסוגיה - חרטות, כרסום וכו' - יקרה וממושכת וממילא פחות נגישה לבלתי-מיומנים, פחות חשופה להיצף העובדים שבא מכיוון הרצועה. אדרבא, דירוג השכר עלה עם כישורי המקצוע, וככל שהיה גבוה היה חסין יותר בפני תחרות העבודה הזולה. להלן שרטוט סיפוריהם של אחדים מתוך 18 דורשי עבודה אלה:

- א. מסגר-חרט בן 36, בעל משפחה, יליד צפון אפריקה, ממפוטרי מפעל 'הכטומטל', הופנה לעבודה במפעל 'שריר', אך פוטר שנית כבלתי-כשיר לעבודה באוטומטים. מסרב להסבה לעבודה ידנית, ששם גם עובדים ערבים והשכר נמוך יחסית.
- ב. מסגר-חרט סוג א' (מבצע כל עבודה של עיבוד שבבי, כרסום, ריתוך וכו'), כבן 42, יליד צפון אפריקה, בעל משפחה, לשעבר עובד 'מנועי בית-שמש' ו'רום-גת', ניסה כוחו כעצמאי, זמן קצר הצליח יפה (היו חודשים שסיכם בהכנסה של 25,000 ל"י), ועם המיתון שהשתרר בסוף שנות השבעים נאלץ לסגור, אך מסרב להסכין שוב עם תנאים של שכירות מכל סוג המוצע לו. דורש שיפנו עבודות למפעלו כדי שימשיך לעבוד כשכיר אך ברשות עצמו, שבמשרד הביטחון יכירו בהישג שרשם בכך שהיה לעצמאי. אם ייחשף לשוק העבודה הוא עלול למצוא עצמו במקומות שערבים נכנסים לעבוד בהם.
- ג. מסגר-חרט בן 32, עלה עם הוריו מצפון אפריקה בהיותו ילד, בעל משפחה, מפוטר מפעל 'עשות', שם לא עמד בסטנדרט המחלקה שבה עבד; ביקשו להעבירו לעבודה פחות מחייבת, אך הוא לא התפשר והתפטר. לא מוכן לדבר על עבודות פשוטות 'שנותנים היום לכל ערבי'.
- ד. מסגר-חרט סוג א', מומחה לתפעול מכונות, בן 53, יוצא הונגריה, 16 שנים

בארץ, בעל משפחה שילדיו בגרו ועזבו את הבית. עבד שמונה שנים ב'בדק' ושש שנים ב'מפעל שטרנברג' שנסגר. מובטל מזה ארבעה חודשים – ולטענת הפקידים בלשכה זה משום שאין הצעות עבודה רבות, וכשיש המפעלים דוחים אותו, מכיוון שיש להחשיב לו ותק. לדבריו הוא מובטל משום שלשכת העבודה מעדיפה אחרים, ממוצא מרוקאי ומטופלים במשפחות גדולות על פניו. לירידה בסיווג המקצועי יש לגביו מובן של 'להיות כמו מרוקאי', היינו פחות טוב. דבריו העידו על תסמונת ריבוד שלפיו יוצאי אירופה מקצועיים יותר מיוצאי צפון אפריקה, והערבים, לפי שעה, בשפל המדרגה.

ארבעת המקרים לעיל מבטאים 'אבטלה חיכוכית', באשר הם מביאים ראיה לחוסר היכולת לקשר בין בעלי המיומנויות המסוימות לבין צורכי המפעלים. שלושת הראשונים מביאים ראיה לפער בין הערכה עצמית גבוהה, שטופחה אולי מעבר למידותיה הנכונות בידי מעסיקים תומכניים יתר על המידה, כאשר העבודה היתה מצויה בשפע, העובדים המקומיים היו מבוקשים,¹⁹ ופחות הקפידו בשאלות של רמה ואיכות. המקרה הרביעי מרמז לעירוב של שיקולי העדפה פנימיים בין המועמדים הישראליים, זאת נוכח הצמצומים בשוק העבודה. כשבאים למיין אנשים – מי ישרוד בענפים המקצועיים והטכניים ביותר, מסתמנת בלשכת העבודה, ובלחצה גם במפעלים, העדפה לטנטית של נתונים סוציאליים כגון גודל המשפחה שיש לפרנס או מידת הדיסוננס שיתחייב מאלה שייאלצו לרדת בסיווג המקצועי. יוצאי אירופה, המטופלים במשפחות קטנות יותר ופחות רגישים לעבודה עם ערבים, מתבקשים לוותר – גם אם כישוריהם עדיפים.

בלתי-מקצועיים

קבוצה שלישית של מבקשי עבודה מתוך מדגם ה-76 היו 17 עובדים בלתי-מקצועיים או מקצועיים למחצה. ביניהם היו שני מפוטרי 'תדיראן' בחולון, עם שלוש וארבע שנות ותק, השתכרו 13,000–14,500 ל"י לחודש; ארבעה מפוטרי 'קוקה קולה' בבני-ברק, כולם יוצאי גרוזיה, שם השתכרו 9,000–11,500 ל"י לחודש; עובד שירותים מ'מנועי בית-שמשי'; שלושה עובדי 'פרומין' בשדרות; שלושה עובדי מפעלים קטנים באזור התעשייה אשדוד; עובד ניקיון של עיריית אשדוד; שומר לילה במתקני המועצה האזורית שער הנגב; שני עובדי פס ייצור משימורי 'יכין' המקומי. שאלה מסקרנת היתה מדוע רוב הבלתי-מקצועיים המגיעים ללשכה מגיעים ממקומות עבודה שמחוץ לעיר. מצאנו כי השיקול הסוציאלי ש'עניי עירך קודמים' ניכר בעתות מיתון, כאשר המעסיק המקומי נזהר יותר בפיטורי עובדו שהוא גם שכנו. שאלה מסקרנת שנייה היתה, אם כך, מדוע זה יוצאים הבלתי-מקצועיים לעבוד מחוץ לעירם? מצאנו כי אכן חזקה פה הנטייה לדחות עבודה מטיפוס זהה כשהיא מוצעת בעירך. אחדים הסבירו כי 'בן אדם שבאים לקחת אותו לעבודה בהסעה מאורגנת רואים אותו שהוא יותר חשוב [מאדם ההולך לעבודתו ברגל]'. עולה מבוגר מרוסיה,

19. מפעלים שעבדו עבור משרד הביטחון נמנעו מהעסקת ערביי שטחים, וכך לא נחשפו עובדיהם לתחרות העבודה הזולה.

למי 'נשבר לעבוד' ולמה

עובד ניקיון, הסביר שבעבודה כזאת בריא יותר לנסוע רחוק מהבית. איש-לשכת העבודה מתח קו שווה בין הנמקה זו למקרה הנוער הישראלי, 'המוכן להתבזות ברחיצת צלחות [במסעדות] ובפינוי אשפה בניו-יורק, מה שלא היו מעלים על הדעת לעשות בארץ'.

הנסיעה לעבודה בחוץ מקנה יתרונות פעוטים כגון ניכוי זמן הנסיעה ממקום העבודה ואליו ממשך הזמן שבו צריך לעבוד ולהתאמץ, קבלת ארוחה במקום או תוספות אש"ל, וכו'. שכר עובד הניקיון הנ"ל הגיע ל-5,500 ל"י נקי, ותוספת האש"ל הגיעה ל-350 ל"י, שלדבריו, 'לא הולכים ברגל'. הנמקה שכיחה נוספת ששמענו היתה: 'שם לא צריכים לעבוד עם ערבים, ובהשוואה לאשקלון, המוצפת פועלים מהשטחים, זה יותר נעים'. העבודה לצד פועלי השטחים התקבלה בקושי מיוחד בקרב עובדי הכפיים, שבאו לעבוד אתם 'שכם אחד', היינו על בסיס שווה אתם. כמסתבר, קרבת רצועת עזה לאשקלון גרמה לעומס מיוחד של מבקשי העבודה, שפגע מאוד בעובדים הבלתי-מקצועיים מתושבי אשקלון.

כניסת עובדים ערבים למרקם שירותי הרכב התלוותה ביציאה של העובדים המקומיים, וקודם כל הצעירים, כפי שהעיד (קיץ 1982) בעל מוסך פחחות באזור התעשייה: 'פעם היתה המחלקה לנוער בשירות התעסוקה שולחת לנו מתלמידים, אבל זה היה מזמן. היום אין מועמדים בשביל דברים כאלה, הכל פה ערבים'.

עבודה בחקלאות

בסירוב תקיף במיוחד נתקלו פקידי הלשכה בהציעם לצעירים קטיף הדורים. להלן דברים שהחליף צעיר (23, בוגר המגמה לפחחות ולצביעת מכוניות בקורס מטעם 'אורט', משוחרר צה"ל מזה שנה, מתגורר עם הוריו ואחיו) עם פקיד הלשכה במארס 1980:

- 'אני לא הולך לקטיף, תשכח מזה, אני לא בשביל לעבוד בחוץ, כבר אמרתי לך את זה כמה פעמים ואתה לא רוצה לתפוס... תן לי צביעת רכב או [דמי] אבטלה'.
- 'אני תופס, אבל אין כרגע דרישה לצבעים ואת זה אתה לא רוצה לתפוס, ואני לא מוכן לקבל שבחור צעיר ובריא [כמוך] לא מסוגל להעביר חודש-חודשיים בקטיף, עד שתיגמר העונה בפרדסים'.²⁰
'יש לי מיגרנות, חייב לעבוד תחת גג...'
- 'תחבוש כובע, צא לבוש עם שרוולים ארוכים, אולי במאי יתפנה משהו במוסכים ונשמור לך מקום...'

עבודה לנשים

מכלל 76 הנכללים במדגם מבקשי העבודה הנשים היו מעטות, יחסית, בין מבקשי העבודה ומיעוטן נגרם, כפי שציינו לעיל, גם מפני שהלשכה והמעסיקים העדיפו למסור עבודה לגברים וגם מפני שנשים קיבלו שכר נמוך יותר בעד עבודה שווה

20. קטיף הוולנסיה מסתיים בדרך-כלל במאי.

ומצאנו הנמקה נוספת, מוצנעת, 'שעליה' אמרו 'פחות נעים לדבר' והתכוונו לתדמית החברתית הצונחת של האשה העובדת. מנינו שבע נשים מובטלות, ובהן שתי תופרות, עוזרת-גננת, אורזת פרי ממפעל 'יכין' (כולן נשואות), פקידה זמנית בקרן ביטוח של ההסתדרות ושתי משוחררות צה"ל (שלושתן רווקות), בוגרות בית הספר המקומי לפקידות, מהן אחת שהתנסתה כפקידת קבלה במלון. על-פי התפלגות בסיסית, לפנינו נשים בעלות השכלה מקצועית וחסרות השכלה כזו. ניגשנו לברר עניין העסקת נשים בשירותי התיירות, ולהלן הממצאים מקיץ 1982:

הסקר גילה שרק מעטות מנשות העיר מסכימות לעבוד במלונאות, משתי סיבות שביקשו לציין: ריבוי העובדים הערבים בענף, והיותו מפולש לפגיעות מצד 'העולם התחתון'.²¹

כניסת הערבים, הסבירו, דוחה אותן, ועוד יותר את בני משפחותיהן המתנגדים לכך שתעבודנה עם צוות עובדים כזה - אם משום ש'הערבים מבזים נשים [נשואות] ללא ליווי בעבודה', ואם מפני ש'הם [מהרצועה] מגיעים בקבוצות קבוצות של גברים עם עיניים רעבות'. קבוצות של גברים בעבודה מפירות אפוא את היחס המאוזן בין המינים במקום העבודה העברי. 'כשאתו [הערבייה] לא מצויה על-ידו, הגבר [הערבי] חופשי "להציע הצעות", מצב שהוא מעליב וגם יכול להיות מסוכן, במקרה שהיהודייה שאינה מורגלת בשיחה עם גברים, מתפתה להם'. עניין העולם התחתון התקשר להסבר שלעיל ברמיזה ש'פה זה לא הילטון [נמשל להקפדה על מוניטין הקליאנטל והחדרנית], ואת חדרי המלון מנצלים סרסורים זריזים בדיוק לזה [לזנות]'. כמתואר, רוב הלקוחות העושים שימוש זה במלונות הם ערבים, מאחר שההפרדה הקיצונית בין המינים בחברתם גורמת לתסכול מיני. תפיסה זו גורמת לכך שגם במי שעושה מלאכתה נאמנה דבק אז רבב של מופקרת.

עובד בכיר של לשכת העבודה אמר באנחה: 'אלה שהקימו את תשתית המלונות בעיר התכוונו להביא תיירות של ארבעה ושלושה כוכבים מהצפון [אירופה], ונתקעו עם תיירות של חצי כוכב מפה, מהדרום'.

נסיגה קיצונית בנכונות של נשות העיר לעבודה בלתי-מקצועית רשמנו גם במפעלי עיבוד המזון. ב'יכין' היה שכר המינימום לעובדת 250 ל"י ולמיומנת 470 ל"י ליום (או כ-10,500 ל"י לחודש). בנפת אשקלון שלושה בתי-אריזה גדולים וכמה מפעלים לשימורי מזון. בשנות השישים גדשו אותם נשות העיר, אך בשנות השבעים קטן מספרן מאוד. עת ביקרנו ב'יכין', בינואר 1980, כללה מצבת כוח האדם 120 'קבועים' ו'קבועים עונתיים', 12 מהם נשים (רובן בתפקידי משרד) ו-160 'זמניים', רובם ערבים. עובדי הניקיון היו שתי נשים מאשקלון ו-17 ערבים מהרצועה, בהם שתי נשים.

עובדי שירותים

עובדי השירותים התמידו במקומותיהם, וביקשנו להבין את ההבדל בין מצבם לבין מצבם של עובדי הייצור. העובדה שהשירותים מבוססים ברובם על כסף ציבורי,

21. כתבות שהתפרסמו אודות התיירות באשקלון לצל פשע, ראה מעריב, 20.8.1980, 1.9.1982.

למי 'נשבר לעבוד' ולמה

המבטיח פרנסה ללא זעזועים, נראתה לנו כסיבה מספקת לחפזן בהם. יתר על כן, סביר שמשורות השירות, שבמהותן הן טיפול באנשים – להבדיל מעבודה עם עצמים (people 'work' vs. 'object work')²² – מזכות ביוקרה ובהשפעה. קיבלנו שהשיבה בחדרים עם מיוזג אוויר עדיפה על העמידה באולמות ייצור; שמתיקות השררה והטבות הלוואי שלה מפצים על השכר הירוד, בהשוואה לשכר הגבוה הנופל בחלקם של עובדי חרושת ובעלי מלאכה מובחרים.²³

עסקים מסחריים

מכלל 900 החנויות והבסטות מנינו כ־260 המוכרות פירות וירקות טריים. במקום שני מכלל עסקי המזון באו מוכרי המיובשים, השימורים, דברי המאפה והמתקים, ובמקום שלישי מוכרי הבשרים והדגים. עסקי ממכר מזון לצריכה מדיית – מסעדות, בתי קפה, דוכנים לשתייה מהירה, לפלאפל וכו' – היו כ־85 במספר. מספר סוחרי הבדים, הביגוד וההנעלה היה כ־285 סך־הכל; סוחרי כלי בית, חשמל וחפצי ריהוט מנינו כ־160. סוחרי חפצי ערך כתכשיטים, זהב, שעונים היו כ־70.

על־פי מראהו, שיוך סוחרי ומרכי הקונים בו, שוק מגדל הוא מזרחי באופיו. רוכלי הרצועה, מצוידים ברכב מסחרי, מכרו סחורה שקנו אצל סיטונאים באזור המרכז.²⁴ בניגוד למקובל בחנויות העיר, מכריו המוכר בשוק על מרכולתו ומחירה. היינו, פה אין שימוש לתגית המחיר, ויש להשאיר מרווח למיקוח. רוכלי הרצועה סיגלו משפטים למשיכת הקונים, למדו לשון מיקוח בסיסית, וכך הוציאו לחמם ממסחר. כך, מראשית שנות ה־70 היה שוק אשקלון למקום המפגש המוסדי והחשוב בין אוכלוסיות הרצועה ודרום רצועת החוף של ישראל.

הואיל ולא דרושה למוכר הבנה מיוחדת בטיב ובשימושי מרכולתו, ופה שאלת האחריות לאיכות המוצר אינה רצינית, למעשה מפולש השוק לכל המציע דבר במחיר מציאה. הלקוח מצדו מוותר על נוחיות המקום, על כיבודים ועל שירותי לוואי מנעימים (כמו בסופרמרקט), אך משיג את מצרכיו בזול. בהיותו קורץ לחסכנים ולמעוטי אמצעים, השוק מקובל כמקום קנייה 'עממי'. לא השלכנו מאחורי גבנו הכרה בתועלתם של מעשים לעושיהם, ושאלנו 'מוכרים שוליים', שעליהם הצביעו הפקחים, לעניין פדיון המכירות.

עולה ממרוקו (52) יושב בצד איטליז, מסייע לקצב ברכישת בני צאן לשחיטה.

22. ראה: Goffman 1961, pp. 74–76.

23. אגב עבודה עבור תה"ל מהנדסים להכפלת האוכלוסיה בחצור הגלילית (סתיו 1976), נתקלתי בפרדוקס זה לראשונה; השכר הממוצע לעובדי המועצה המקומית, שהיתה גדושה עובדים, נע בין 2,000–2,500 ל"י לחודש. שכר בונה טרסות אבן עבור המועצה המקומית, ערבי תושב מע'אר, הגיע ל־7,000 ל"י לחודש. התעניינתי בלשכת העבודה המקומית מדוע לאור הבדלי שכר אלה אין מועמד המעוניין לרכוש מקצוע בניין טרסות, וענו שזאת עבודה מיוחדת לערבים. ראה ג"מ קרסל 1976, עמ' 8.

24. כך למשל, המסחר בבדים התרכז לרוב בידי עותים, שקנו גלילי חומר בבית רומנו בתל־אביב ומכרום בשוקי הדרום.

בפינת רחבת השוק פורקים ערבים מהרצועה כבשים ועזים. לאיש יד מנוסה לקבוע מחיר לצאן שרכש בנעוריו, בכפרים ליד מקנס. ניגש למכלאה, ממשש בכבשים, מרים אותן במשיכת הצמר ומתמקת. הצדדים גומלים לו בדמי תיווך פעוטים עם כל עסקה שנחתמת, אלא שאך מעט עסקות נחתמות ביום שוק. שאלנו אם כדאי לו. ענה: 'פעמים קצת יותר, פעמים קצת פחות, אבל זה לא הכסף, זה הנשמה שלי שבמסחר כבשים'. כך בשלהי גיל העמידה, להשלמת מסלול חייו המקצועיים, הוא שב למקצועו הנשכח מן הגולה ומשיב לעצמו את ערכו שרכש שם בשנים רבות של עבודה, לצד אביו ודודו, לגרסת אבותיו ומסורתם שאותן החליף בארץ בדרך לא סלולה. באשקלון הוא חי כעשרים שנה, 18 מהן היה עובד תעשייה. כעת, הסביר, מחייתו על הביטוח הלאומי: 'קיום יש לי, ברוך השם, אבל בלי כבוד'. כל מעשה של תיווך מוסיף למחייתם, והתיווך לגופו מחזק את רוחם. ויש רווח נוסף לשהייה בשוק – שהיא מאפשרת קשרים עם סוחרים (ואנשי 'עולם תחתון' דמויי סוחרים) התמצאות במחירים והזדמנויות לקנות לביתם, לקרוביהם ולידידיהם במחירי מציאה.

השוק הפתוח קשה למעקב ולפיקוח, בהיותו מנתב גם סחורות יד-שנייה (שאינן חייבות במס), ומשום כך מצאנו אנשים הבוחרים בו כמסווה למכירת סחורות גנובות.²⁵ הציפייה למציאות בשוק הפתוח מתבססת על הידיעה כי כשסחורה גנובה מחליפה ידיים, כשהמוכר חפץ למהר ולהיפטר ממנה, היא מוצעת בזול. מוכר ביגוד אשר ברי היה כי אינו בין השולחים ידם בגניבה, ניצל ציפיות אלה בבדיחות כשהצהיר על מרכולתו בקול גדול: 'בזול היום, בזול! גונבים בלילה מוכרים ביום, בזול היום...'. בהקבלה, בשכונות צפון העיר נאנקו התושבים ממכת גניבות מבתים וגניבות רכב, בעוד את תושבי שכונות הדרום²⁶ מצאנו מגנים גנבים אך סולחים לגניבות, שהוסברו לעתים כהכרח בל יגונה 'למי שאין לו כלום'. גניבות מחנויות היו מכה שלא פסחה על שכונות הדרום. את מרכזי הקניות מצאנו כעורים, כתוצאה משימוש רב באמצעי מיגון כמו תיל, בנוסף לסורגים, על הכניסות וכן על חלונות הראווה. אף שאיש לא הסכים במפורש להגדיר הסכנה זו עם הפשע כתת-תרבות, בני שיחנו ניאותו להודות כי הפשע מקנן כמעט בכל בית.

דרך שכחה להישמר מפגע עבירות הרכוש היה כיעור חזות הבתים, כפי שהעיד קצין במשטרת העיר, בהתייחסו למאמץ לשיפר חזות הבתים: 'אין טעם בכל השפריץ'²⁷ שלכם, זה בכוונה שמזניחים את חיצוניות הבתים, כי גטפלים פה לכל מה שנראה

25. אישור כי הסחורה אכן גנובה לא קיבלנו מאיש, אבל הבנו זאת בעקיפין, מתשובות שלא להקלטה או מתשובות של 'שתיקה כהודיה'. ראינו למשל מוכר אופניים 'משופצים', שקנה חלקים או זוגות אופניים שלמים מבני נוער. האיש אישר כי איננו שואל למקור הסחורה, וכי פיתח חוש להכיר (מהתנהגות המוכרים) מתי עליו למהר ולטשטש את זהות הזוגות שהוא קונה על-ידי צביעה או החלפה של חלקים שקל לזהותם.

26. לעניין התפלגות שכונות אשקלון מהבחינה החברתית כלכלית ראה " כהן 1977, עמ' 117-114.

27. תרסיס טיח, אמצעי שכיח בשיטת הבנייה בישראל, בפרט באין אמצעים טובים יותר לבחירה.

למי 'נשבר לעבוד' ולמה

טוב'. מצאנו זאת כפשר אפשרי לפער העמוק בין הזוהמה שמצאנו בכניסות הבתים לבין הניקיון המופתי והשפע שמצאנו בתוככי הדירות. 'שם המשחק', הסביר עובד שכונתי בשכונת שמשון, 'הוא להנמיך פרופיל'. כך, בין השיטות המשמשות את שכונות הדרום להרחקת גנבי רכב למדנו על צביעת חלודה לרכב חדש, או, כפי שלימדנו בעל מוסך לפחחות רכב, ניצול חלקי פח ישנים להסוואת מכונה חדשה, וכו'. שתנודות הדיירים הן כאן מתונות, קשרי הקהילה יציבים למדי והאנשים מכירים זה את זה, יכולנו לפרש אי-רצון להתבלט בצריכת ראוה גם בחשש מפגיעת 'עין הרע'.²⁸

הצגנו ממצאים אלה לנציגי העירייה ולפקידי לשכת העבודה, והם בחנו אותם בתחושת בושה על 'הגלות המחלחלת חזרה לשכונות העיר'. בדברי ההתנצלות אמרו: 'קודם לכל צריך להשקיע יותר [מתקציב פרויקט השיקום] בחינוך לעבודה ובהכשרה מקצועית'. נציגי העירייה התבוננו בנתונים והגיבו במלים: 'רע מאוד!'; הם הסבירו שהאשמה היא בממשלות המערך, שהביאו לעיר תעשיות שאין בהן אתגר, וטענו שצריך להביא תעשיות עתירות מדע, שרק באמצעותן ניתן לאתגר את הנוער לעבודה יצרנית. קל לפרש עמדה זו כקריאה להתחכם ולהימנע מחיכוך בעבודה עם ערביי רצועת עזה, שכישוריהם המקצועיים לא יידרשו ולא יצריכו כניסתם לעיר במספרים גדולים.

ההשלכות התיאורטיות

אקלים יחסי העבודה בישראל הושפע מצרכים אדפטיביים, מקומיים, ומערכים קלוטים ממקומות אחרים, שהעולים היהודים הביאו אתם מארצות מוצאם. ההסתגלות למציאות וסיגול האידיאלוגיה הציעו שני אופני ביטוי משלימים אהדדי - האחד לשיתופיות והאחר לתחרותיות - בעבודה.²⁹ התפתחות ששינתה את תפיסת הפרגמטי והאידיאי, שהתגלמה גם בשינויים במדיניות משרדי הממשלה, פגעה בזירות הביטוי הללו לשיתוף ולתחרותיות. בהדרגה שונו סולמות ההערכה למקצועות ולסוגי הפרנסה, ובמספר ענפים, המפולשים במיוחד לעובדים מהשטחים, נפגמה המוטיבציה לעבודה. מצד אחד פחת מוטיבין המוסדות השיתופיים, מפעלי חברת העובדים, האיגוד המקצועי והחברות הקואופרטיביות, ומצד שני נפגעה ההערכה לביצוע האישי ולדרך הקידום באמצעות המקצוע. שכירה של עובדים זרים וזולים לביצוע כל עבודה בלתי-מקצועית או מקצועית למחצה טרפה מוסכמות ציוניות בקפיטליזם הישראלי, ובצד ציבור העובדים היא שיבשה מסלולי מירון ותקנים למהוגן ולמוסרי בעבודה התחרותית, ליחידים ולקבוצות. המציאות האנומית (Anomie)³⁰ מופיעה בשיבוש

28. דיון בשאלת 'קהילה', כמושג וכתופעה בהקשר של שכונת מצוקה בעיר ישראלית, ראה ח' חזן 1988; וכן ש' ש' 1988.

29. לעניין הניגוד וההשלמה בין שני מסלולים אלה ושניהם יחד לעומת דרך ההתנהגות האינדיווידואלית ראה M. Mead 1937

30. 'אנומיה' (ביוונית: העדר חוקים), היא חוסר הגדרה ברורה של המציאות החברתית, באופן שהאנשים חסרים קנה מידה ערכי למעשה. ראה: Durkhiem 1951, B. II, chap. 5

'כללי המשחק' בעבודה, דבר הניכר בירידת המוטיבציה לעבודה, בפרט ביישובים הסמוכים לקו הירוק, בענפים עתירי העבודה הבלתי-מקצועית, שהיו מפולשים לעובדים הערבים.³¹ נקודה אחרונה וחשובה לכאן: הפגיעים במיוחד בהתפתחות זו היו בני הדורות הצעירים ליוצאי ארצות המזרח התיכון, בפרט השאפתנים שבהם, שביקשו להוכיח את יכולתם להשיג. שכונות אשקלון הדרומיות מביאות דוגמה לקבוצת התנהגות זו.

אפיון 'חוסר-התחרותיות' מוסיף פירוש חסר לספרות הסוציולוגית המטפלת בהתנהגות המקצועית (vocational behavior);³² לאדם האמביציוני (homo competitivus) נדרש עתה מקום עבודה שאין בו בלבול כללי התחרות, שיש בו מונה דייקן ויד המשווה, מדרגת ורושמת את ביצועי המשתתפים, כל אחד לעצמו.³³

סיכום

לשיעור האבטלה הגבוה בין תושבי אשקלון כמה גורמים:

1. קודם להמראה כלכלית ובטרם תגיע העיר לפרנסות המתפתחות מאליהן, שוק העבודה באשקלון היה 'מלאכותי'. היינו, בעיקרו הוא עומד על הזרמה, ישירה או עקיפה, של הון מצד הממשלה. כאשר הממשלה מחליטה לצמצם השקעות בפיתוח מקומות עבודה או השקעה בתמריץ למשקיעים פרטיים, ובזמנית מקפיאה תקנים בשירות הציבורי - גוברת האבטלה.
2. היצף שוק העבודה בפועלים מרצועת עזה הסמוכה, שהוזילו את העבודות הבלתי-מקצועיות, פגמו ביוקרת עבודות הידיים, במיוחד בענפים הנוחים לקולטם. אז גם אם דרושים שם עובדים למשרות קיימות, אין יהודים הששים להיענות.
3. הואיל ומקומות העבודה משקפים, בקווים גסים, את כישורי עובדיהם, התפלגות העובדים היהודים מורה על הבדלי מוצאם; הממוקמים בעבודות מקצועיות למחצה - מרביתם יוצאי ארצות ערב ובניהם, והם הנחשפים עתה, למורת רוחם, לתחרות עם אנשי 'הרצועה'.
4. הקרבה המחודשת לערבים בעבודה, ללא תנאי החממה שיצרה המדינה לעובדי הכפיים היהודים בעשורים הראשונים לקיומה, מעוררים קונפליקט אישי (פנימי), כי הרי היצף הערבים הדלים במקומות העבודה כאן כהרי התנאים ששררו בגלויות ערב, מציאות שבה למדו היהודים, 'אהל אל-כתאב' או 'אהל אל-דממה', לחיות תוך התבצרות במלאכה זעירה ובמסחר.
5. הקונפליקט המשתקף הוא גם חברתי, כשהטרוניה מופנית לציבור הוותיקים

31. אודות השפעות עבודת הערבים מהשטחים בכוח העבודה הריאלי והמדיניות הדיפרנציאלית על הבסיס האתני עד לאמצע עשור השמונים ראה רות קלינוב 1990.
32. השווה לכאן למשל האנתולוגיות Wallman 1979; Salaman 1986
33. היינו, ללא עזרת כוח עבודה שכיר. אודות מרכיבי יוקרה של מקומות עבודה ופיחות בגין שינוי ערכים וציפיות העובדים ראה S. Wood 1982

למי 'נשבר לעבוד' ולמה

- בארץ, למסד האשכנזי אשר הטיף לעולי ארצות ערב לעבור ל'עבודה פרודוקטיבית' ועתה מתכחש לדרישותיו ובעצמו אינו מקיים אותן.
6. כדרך לחרוג מחוג עובדי הכפיים ומהזיהוי הכפוי עליהם עם ערביי השטחים, גובר בין ההישגיים של יוצאי ארצות ערב הרצון לעצמאות בעבודה, אך לכך נדרשים כישורים מקצועיים והון השקעה. אנשים שאין להם לא מזה ולא מזה מנסים מזלם בעיסוק מסחרי.
7. המוטיבציה הירודה להישגיות בעבודה ידנית מושפעת מהעבר הגלותי ומנדיבות יד השלטון; מתכתיבי הסביבה הגלותית שבה לא היתה ליהודי בחירה אפשרית בעבודות תשתית, ומהמציאות הישראלית שבה מדיניות סוציאלית מציעה 'כסף לכל', מאפשרת השגת הבסיסי ביותר ללא טורח, סולחנית לתת-תרבות של פשע שאינו מטופל בחוק יד.
8. התרבות הצרכנית באשקלון, בריחוק כלשהו מהצרכנות 'מנקרת העיניים' של גוש דן, אינה מדרבנת להגדלת ההכנסה. בחוג תושבי שיכון-דרום והשמשונים,³⁴ המירוץ אחר חפצי הצריכה מתון. אדרבא, בין אוכלוסים החיים 'מתחת לקו העוני' מתקיימת קוהזיה, והמוסכמות הן שלא לנקר עיניים בחפצי מותרות, גם כשהם מצויים בהישג יד.

34. השכונות הדרומיות 'שמשון ישן' ו'שמשון חדש' (ראה גם הערה 15).

לוח מס' 1: המפעלים באשקלון לפי מספר העובדים וגובה השכר
הממוצע לעובד באפריל 1980*

הענף	מס' העובדים	שכר ברוטו בל"י	ליום/חודש
מוצרי מתכת	1023	50,500-5,500 ל"י	לחודש
מוצרי בנייה**	687	40,000-12,000	לחודש
מוצרי עץ	608	17,000-8,500	לחודש
בניין (כולל את סולל-בונה וחברת 'מנוחה')	596	לעובדים זמניים 800-250	ליום
		לעובדים קבועים 32,000-7,000	לחודש
מוצרים פטרוכימיים (פלסטיק וכו')	395	22,000-6,000	לחודש
מוצרי הלבשה (בד טקסטיל)	280	700-200	ליום
אריזת מזון ושימורים	144	לעובדים זמניים 500-180	ליום
		למנהלי מחסנים 12,000-11,000	לחודש
מוצרי חקלאות	48	500-150	ליום
מוצרים אחרים***	285	22,500-8,000	לחודש
		32,000-7,000	לחודש
סה"כ	4066		

- * הנתונים נאספו מ-62 מקומות העבודה הגדולים, ומקיפים לפי הערכתנו כ-85% מכלל עובדי הייצור בעיר. מפעלים קטנים אשר אינם ממוקמים באזורי התעשייה או שהיו נעולים בפנינו בעת הסקר לא נפקדו, כן לא נפקדו עובדי ייצור העובדים מחוץ לאשקלון.
- ** כלולים כאן מפעלים לצנרת בטון, למבנים טרומיים, למוצרי אינסטלציה, לעיבודי שיש, גרניט, מוזאיקה, וכו'.
- *** כלולים באלה תעשיות שעונים, אלקטרוניקה, כימיקלים, יהלומים, מכשירי רפואה, שקיות פוליטילן וכו'.

הערה ללוח 2 בעמוד הבא

- ♦ השכר החודשי הממוצע לשכיר בשירותי מנהל ממלכתיים הגיע ל-16,750 ל"י. בהשוואה לכך, שכר ממוצע לשכיר בשירותים ציבוריים וקהילתיים הגיע ל-12,320 ל"י לחודש. סכומים אלה גבוהים ביחס לשכר הממוצע לשכיר בחקלאות (7,550 ל"י לחודש), אך משתווים במקורב לשכר הממוצע לשכיר בתעשייה (13,000 ל"י לחודש).
- הנתונים המספריים מבוססים על מפקדים במקומות העבודה תוך הצלבה עם נתוני לשכת העבודה. באופן זה הקפנו כ-80% מעובדי השירותים המקומיים. לא הצלבנו נתונים אודות העוסקים בהובלת נוסעים ומשאות, אודות המשרתים בצה"ל ובמנהל הצבאי והאזרחי ברצועת עזה, אודות מגישי שירות אזרחי לחיילים ולמשפחותיהם. כמו כן לא הגענו לבעלי מלאכה העובדים סביב מקומות המגורים.

למי 'נשבר לעבוד' ולמה

לוח מס' 2: מוסדות השירותים הציבוריים באשקלון לפי מספר העובדים
 ביוני 1980*

מספר העובדים	הענף או המוסד
1522	העיריה, לרבות מורי בת"ס תיכוניים ובי"ס רוגוזין (דתי)
910	המרכז הרפואי ע"ש ברזילי שבמרכזו בית החולים הממשלתי
520	מקצועות חופשיים (כולל תיווך)
456	בת"ס עממיים
375	מלונות ובתי הבראה (נכון לעונת הקיץ)
239	מוסכי אגד
160	מרפאות קופת חולים (הסתדרות, מכבי, לאומית ופרטי)
156	הבנקים (כל הסניפים)
154	גני ילדים
152	פקידות בעסקים ומוסדות פרטיים
128	משטרה (שוטרים, סוהרים, עובדי החוקה ואחרים)
118	דואר הנדסה
104	לשכת הסעד
102	מקורות
98	מס הכנסה
92	כפר הנוער ניצנים
84	בתי אבות
78	דואר אשקלון
72	מוסד חינוכי כפר סילבר
70	בית ספר למסגרות אורט
67	המועצה הדתית
	מפעלי ההסתדרות הכללית (קרנות ביטוח, אמהות עובדות,
55	מועדוני נוער)
52	מכבי אש
51	מאפיות
49	מכבסות
43	מוסדות חינוך עצמאי (אגודת ישראל)
42	מע"ץ
35	שירותי ציוד
32	חברת החשמל
22	משרד המשפטים
17	ביטוח לאומי
16	שירות התעסוקה
16	הכשרה מקצועית למבוגרים
6087	סה"כ

* ראה הערה בעמוד הקודם.

מקורות

- אביזוהר מאיר, כסף לכל: התפתחות הבטחון הסוציאלי בישראל, תל-אביב 1978.
 בורוכוב אליהו, 'ניתוח הבעיות הכלכליות של אשקלון (דו"ח קצר)', 1979.
 חזן חיים, 'שכונת שיקום כקהילה - ניתוח אנתרופולוגי מנקודת הראות של "העולם החברתי"', מגמות, לא (1988), עמ' 286-298.
 כהן יהושע, מיפוי אזורים חברתיים-כלכליים בישראל: ממדי מצוקה ורווחה, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1977.
 כרמון נעמי, שיקום שכונות בישראל: הערכות, תוצאות, קריית הטכניון, חיפה 1989.
 עיריית אשקלון, תזכיר מצב העבודה והרווחה, יולי 1979 (דו"ח קצר).
 קלינוב רות, 'יהודים וערבים בכוח העבודה הישראלי: שכר ורמת השכלה', רבעון לכלכלה, 145 (1990), עמ' 130-145.
 קרסל גדעון מ', שילוש אוכלוסין: תוכנית פיתוח חצור הגלילית, ההיבט החברתי, תל-אביב 1976.
 שי שמואל, 'איכות החיים ותנאים סביבתיים בשכונת מצוקה: הערכה באמצעות דגם איכות החיים המערכתית'. מגמות, לא, 3-4 (1988), עמ' 439-449.
 שפירו שמעון (עורך אורח), 'שיקום שכונות מצוקה בישראל' מגמות, לא, גיליונות 3-4 (1988).
 שוורץ משה, בערבון לא מוגבל: ארגוני הקניות של המושבים והכלכלה המדינית של החקלאות בישראל (משוכפל), קריית שדה-בוקר 1992.
- Durkheim Emile, *Suicide*, New York 1951 [1897].
 Goffman Erving, *Asylums*, New York 1961.
 Kornai János, *Vision and Reality, Market and State: Contradictions and Dilemmas Revisited*, New York 1990.
 Kressel Gideon M., *Restoration of Development Towns: Manifestation of Subjective Factors*, Be'er Sheva 1983.
 Lasker Gabriel Ward, *The Evolution of Man*, New York 1961.
 Mead Margaret, *Cooperation and Competition Among Primitive Peoples*, New York 1937.
 Salaman Greame, *Working*, London 1986.
 Semyonov Moshe & Lewin-Epstein Noah, *Hewers of Wood and Drawers of Water: Noncitizen Arabs in the Israeli Labor Market*, Ithaca, NY 1987.
 Stillman Norman A., *The Jews of Arab Lands: A History and Source Book*, Philadelphia 1979.
 Wallman Sandra (ed.), *Social Anthropology of Work*, A.F.A. Series, London 1975.
 Wood Stephen (ed.), *The Degradation of Work*, London 1982.